

Zagadnienia ochrony przyrody nieożywionej w pierwszych latach działalności Państwowego Instytutu Geologicznego

Janusz Skoczylas¹

The issues of inanimate nature protection in the first years of the Polish Geological Institute. *Prz. Geol.*, 70: 85–88.

Abstract. The article refers to the ongoing discussion around the idea of geological heritage protection. In this context, the genesis, course and results of the activities of the Commission for Nature Conservation of the Polish Geological Institute, operating in 1926–1934, have been recalled. This commission, acting on the initiative of S. Małkowski, contributed to the recognition, implementation and dissemination of the idea of protection of geological features. It also made a significant contribution to the theoretical and practical achievements in this area. Due to many publications, the results of commission's activity were disseminated in the country and abroad. In 1928, the "Zabytki Przyrody Nieożywionej Rzeczypospolitej Polskiej" (Eng. "Monuments of Geological Features of the Republic of Poland", Fr. "Monuments de la Nature Inanimée de la République Polonaise") was the only journal in the world that specialized exclusively on the geological features.

Keywords: protection, geological features, geological heritage, geology

W nawiązaniu do publikacji książkowych, atlasów i artykułów, w których opisano 100-letni dorobek naukowy i użyteczny pracowników Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego (PIG-PIB), warto zauważyć, że stosunkowo niewiele miejsca poświęcono w rocznicowych rozważaniach roli i znaczeniu prac nad rozwojem idei ochrony zabytków przyrody nieożywionej. Uwaga ta nabrała szczególnego znaczenia w świetle ukazania się w *Przeglądzie Geologicznym* artykułu Jana Urbana i in. (2021), pt. *Dziedzictwo geologiczne*, wraz z apelem redaktora naczelnego *Przeglądu Geologicznego* Wiesława Treli o publikowanie artykułów dotyczących: *walorów naukowych, edukacyjnych i turystyczno-krajoobrazowych stanowisk przyrody nieożywionej* (Trela, 2021). Pierwszą odpowiedzią na ten apel są artykuły Wróblewskiego (2021), a także Giełżeckiej-Mądry i in. (2021). Szczególnie ten ostatni artykuł dotyczy rezultatów działań w zakresie ochrony przyrody nieożywionej, prowadzonych głównie przez pracowników Oddziału Świętokrzyskiego PIG-PIB.

W ramach jubileuszowych remanentów warto wrócić do refleksji na temat roli i znaczenia PIG w badaniach nad ochroną przyrody nieożywionej lub, ujmując zagadnienie nieco bardziej współcześnie, nad ochroną dziedzictwa geologicznego (Alexandrowicz, 2006). Wobec współczesnych tendencji odwrotu od wykorzystywania kopaliny użytecznych oraz dążenia do osiągnięcia klimatycznego *perpetuum mobile* coraz bardziej istotną staje się realizacja celów ściśle naukowych: geologicznego poznania i ochrony zasobów przyrody nieożywionej. Warto więc upowszechniać ideę rozwoju badań podstawowych w dziedzinie geologii nie tylko w kontekście możliwego praktycznego wykorzystania ich wyników w gospodarce.

Brak wyraźnego podsumowania 100-letniej działalności PIG-PIB na rzecz ochrony przyrody nieożywionej warto spróbować nadrobić, tym bardziej że jest się czym poszczycić, przywołując chociażby dokonania Jana Czar-

nockiego, Stanisława Małkowskiego, Stefana Kozłowskiego, Zbigniewa Rubinowskiego oraz wielu innych geologów zatrudnionych w PIG. Rozpoczynając realizację tego celu, należy przypomnieć rezultaty działalności Komisji do spraw Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego, która funkcjonowała w latach 1926–1934. Może to być równocześnie niewielki element dyskusji na temat roli geologów w zrozumieniu i upowszechnieniu idei ochrony dziedzictwa geologicznego.

ORGANIZACJE GEOLOGÓW NA RZECZ OCHRONY PRZYRODY NIEOŻYWIONEJ W LATACH 1918–1939

W okresie 20-lecia międzywojennego ochrona przyrody nieożywionej była realizowana przez przyrodników, w tym geologów, skupionych głównie w trzech organizacjach społecznych: Państwowej Radzie Ochrony Przyrody (PROP), Komisji do spraw Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego oraz w Towarzystwie Muzeum Ziemi. Najstarszą polską organizacją tego typu była, powołana 27.12.1919 r., Tymczasowa Państwowa Komisja Ochrony Przyrody, przekształcona w styczniu 1926 r. w Państwową Radę Ochrony Przyrody. Z kolei 05.02.1926 r. ówczesny dyrektor PIG Józef Marian Morozewicz powołał Komisję do spraw Ochrony Przyrody PIG. Trzecią najważniejszą placówką, propagującą idee ochrony przyrody nieożywionej poprzez tworzenie i rozwijanie muzeów geologicznych, było Towarzystwo Muzeum Ziemi, którego statut został zatwierdzony 30.03.1932 r. (Wójcik, 1982). Działalność tych trzech instytucji na rzecz ochrony przyrody nieożywionej była już częściowo przedmiotem odrębnych publikacji. Gawel i Wójcik (1974) przedstawili teoretyczną i praktyczną działalność S. Kreutza w dziedzinie ochrony przyrody nieożywionej, którą prowadził głównie w Państwowej Radzie Ochrony Przyrody. Jakubowski (1969, 1970, 1982) i Wójcik (1967, 1982) scharak-

¹ Instytut Geologii, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Bogumiła Krygowskiego 12, 61–680 Poznań; skocz@amu.edu.pl

teryzowali działalność S. Małkowskiego na polu ochrony przyrody nieożywionej, a także przedstawili rozwój i zasługi Towarzystwa Muzeum Ziemi dla upowszechnienia idei muzeów przyrodniczych oraz idei ochrony przyrody nieożywionej. Wreszcie Kozłowski (1966, 1980) i Wójcik (1967, 1982) przedstawili ważniejsze dane dotyczące działalności Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG. Dodać jednak należy, że zagadnienia ochrony przyrody nieożywionej w Polsce były przedmiotem wielu innych opracowań.

Oprócz trzech wymienionych, społecznie działających, organizacji, również wiele innych instytucji realizowało, przynajmniej w pewnym wymiarze, prace na rzecz ochrony przyrody nieożywionej. Wymienić należy założone w 1875 r. Towarzystwo Tatrzańskie, które upowszechniało informacje o swoich działaniach poprzez publikacje w czasopiśmie *Wierchy*. Także założone w 1906 r. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze za jedno ze swych zadań uważało współdziałanie w zakresie ochrony przyrody nieożywionej. Wspomnieć również należy o powołanej w 1928 r., na wzór organizacji szwajcarskiej, Lidze Ochrony Przyrody, w której funkcję prezesa sprawował w pierwszej kadencji dyrektor PIG J. Morozewicz, a sekretarzem był inny geolog, S. Małkowski (Skoczylas, 1985; Kasprzak, Skoczylas, 1993).

DZIAŁANIA GEOLOGÓW W RAMACH KOMISJI DO SPRAW OCHRONY PRZYRODY PIG

Inicjatorem i głównym twórcą Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG był S. Małkowski. Geolog ten od wczesnego okresu swej działalności naukowej wiele uwagi poświęcił rozwojowi muzealnictwa geologicznego w Polsce oraz ochronie przyrody nieożywionej. W 1925 r. w *Poradniku dla samouków* ukazała się m.in. jedna z jego programowych publikacji pt. *O ochronie pomników przyrody nieożywionej w Polsce* (Małkowski, 1925), w której napisał m.in.: *pod względem zrozumienia sprawy ochrony przyrody nieożywionej znaleźliśmy się w stosunku do Europy zachodniej i Ameryki na poziomie kraju barbarzyńskiego*.

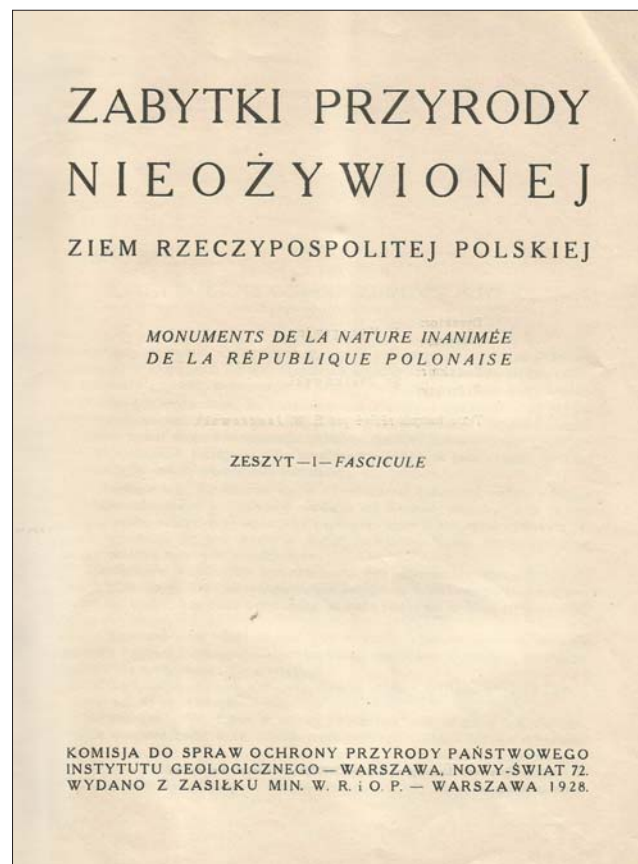
Trzon intelektualny i organizacyjny Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG stanowili: S. Małkowski jako przewodniczący, A. Mazurek jako sekretarz oraz J. Samsonowicz i S. Doktorowicz-Hrebniński, a także delegat PIG do PROP – J. Czarnocki. Ponadto w pracach komisji brali udział: B. Halicki, L. Horwitz, E. Janczewski, F. Rabowski, R. Danysz-Fleszarowa, S. Krajewski i E. Passendorfer. Główne zadania komisji określił S. Małkowski. W 1926 r. postanowiono spisać oraz zinwentaryzować zabytki przyrody nieożywionej poddane w Polsce działaniom ochronnym. Następnie podjęto decyzję, by rozszerzyć te prace o obiekty jeszcze nie objęte ochroną. Uznano także, że należy zapoznać się z materiałami z zakresu ochrony przyrody nieożywionej zgromadzonymi przez PROP (Małkowski, 1926). W stosunkowo krótkim czasie sporządzono spis 63 zabytków przyrody nieożywionej wymagających dokładnych badań. Ponadto zebrano od pracowników PIG dane o 33 zabytkach zasługujących na ochronę. Przystąpiono do gromadzenia materiałów na potrzeby sporządzenia wykazu ważniejszych złóż kopalin użytecznych oraz obecności skamieniałości na obszarze Polski. Zdecydowano się również na gromadzenie materiałów bibliogra-

ficznych o zabytkach przyrody nieożywionej (Małkowski, 1927). Przygotowywano jednocześnie artykuły do pierwszego zeszytu czasopisma pt. *Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej*.

Początkowe tempo prac członków komisji, czyli co najwyżej 12 geologów, było imponujące, zważywszy że prace te były nadobowiązkowe – wykonywane poza normalnymi godzinami pracy. Korzystając z doświadczeń S. Małkowskiego i S. Kreutza komisja rozwinęła akcję zbierania informacji o zabytkach przyrody nieożywionej poprzez system kwestionariuszy, odezw i okólników. W okresie od stycznia 1926 r. do czerwca 1927 r. rozpowszechniono:

- 1) odezwę do ogółu członków i współpracowników PIG;
- 2) schemat opisu zabytku przyrody nieożywionej;
- 3) okólnik do ogółu geologów polskich w sprawie realizacji wniosku prof. S. Kreutza odnośnie ochrony przyrody nieożywionej;
- 4) schemat kwestionariusza w sprawie wykazu miejsc występowania ważniejszych złóż mineralnych oraz skamieniałości na terenie Rzeczypospolitej;
- 5) kwestionariusz w sprawie okazów przyrody nieożywionej – opracowany przez prof. S. Kreutza;
- 6) odezwę do geologów polskich w sprawie gromadzenia opisów zabytków przyrody nieożywionej (Małkowski, 1928; Morozewicz, 1928, 1929; Skoczylas, 1985).

W 1928 r. ukazał się pierwszy zeszut *Zabytków Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej*, zawierający wiele niepublikowanych wcześniej danych (ryc. 1).

Ryc. 1. Strona tytułowa pierwszego zeszytu *Zabytków Przyrody Nieożywionej Rzeczypospolitej Ziemi Polskiej*

Fig. 1. Title page of the first issue of *Monuments of Geological Features of the Republic of Poland*

W tym samym roku w *Mineralogical Magazine*, t. 21, nr 121, ukazał się artykuł S. Kreutzta i S. Małkowskiego dotyczący spisu miejscowości znanych z występowania ważnych i charakterystycznych minerałów na ziemiach polskich. Spis tych nazw sporządzono w brzmieniu i pisowni polskiej. Rozpoczęto również prace nad rejestracją znajdujących się w kraju meteorytów. Przystąpiono także do przygotowania zbiorowego opisu Tatr jako zespołu zabytków przyrody nieożywionej. Podjęto ponadto prace nad inwentaryzacją jaskiń. Gromadzono materiały do następnego zeszytu *Zabytków Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej*. Przewidywano bowiem wydanie drukiem kilkunastu zeszytów tego wydawnictwa w celu całościowego opisu wszystkich ważniejszych zabytków geologicznych, mineralogicznych i paleontologicznych w Polsce (Małkowski, 1929). Wprawdzie sprawozdania Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG w latach następnych były coraz krótsze i uboższe w rejestr osiągnięć, tym niemniej należy wspomnieć, że w latach 1930–1931 zostały przygotowane do druku opracowania H. Świdzińskiego o gładzie narzutowym w Śniadkowie, B. Halickiego o profilu łożysk wstęgowych nad Bzurą czy J. Czarnockiego o klasycznym profilu dolnego i środkowego kambru Gór Świętokrzyskich. Zebrano także dane o 11 innych zabytkach przyrody nieożywionej, a także kontynuowano tworzenie spisu występujących w Polsce jaskiń.

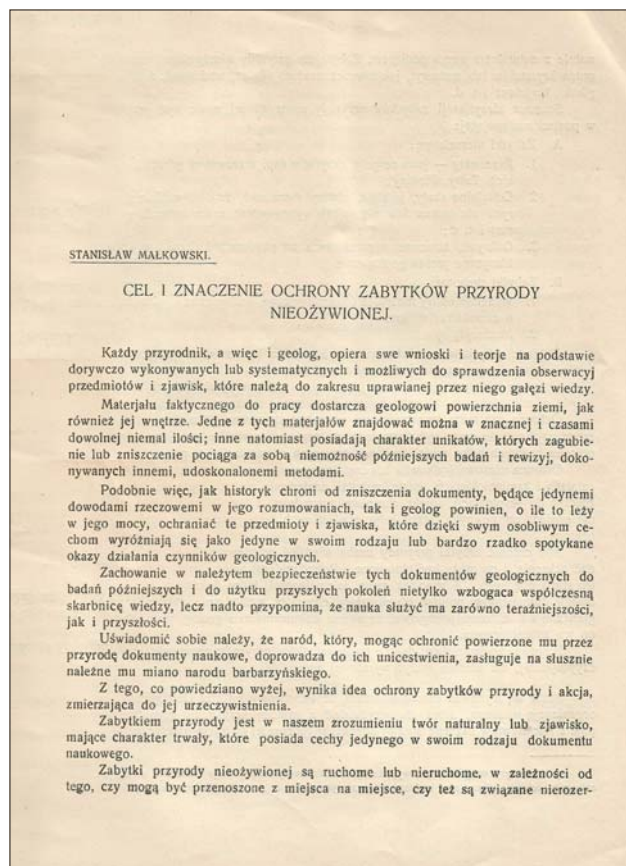
W 1932 r. aktywną pracę na rzecz ochrony przyrody nieożywionej podjęło 4 geologów. H. Świdziński opisał projektowany rezerwat Prządki oraz opracował dwa warianty granic tego rezerwatu, a ponadto opisał Diabli Kamień pod Jasłem. L. Horwitz zbierał wiadomości o zabytkach przyrody nieożywionej w Pieninach. B. Halicki zbadał gład narzutowy leżący nad jeziorem Lipkusz w okolicy Koronowa na Pomorzu. Natomiast przewodniczący komisji S. Małkowski opracował materiały z doliny rzeki Słucz, góry zamkowej w Korcu i miejscowości Berestowiec na Wołyniu. S. Małkowski uczestniczył ponadto w zorganizowanej przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu konferencji dotyczącej ochrony zabytków w kopalniach. Gromadził także dane o meteorytach i przyczynił się do zabezpieczenia gładu narzutowego na Żoliborzu (Małkowski, 1931).

Pomyślnym wydarzeniem w 1933 r. było wydanie drukiem, wspólnie z Towarzystwem Muzeum Ziemi, drugiego zeszytu *Zabytków Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej*. W tym roku J. Czarnocki rozwijał badania nad ochroną przyrody w Górach Świętokrzyskich, a L. Horwitz i S. Małkowski w Pieninach. Ponadto S. Małkowski badał wystąpienia bazaltów na Wołyniu. Inny pracownik PIG – J. Samsonowicz – z ramienia Towarzystwa Muzeum Ziemi sprawował nadzór nad eksploatacją brekcji kostnej w Węzach k. Działoszyna (Małkowski, 1933; Morozewicz, 1933).

W 1934 r. S. Małkowski i J. Czarnocki, przy okazji innych badań terenowych, prowadzili obserwacje z zakresu ochrony przyrody nieożywionej (Krajewski, 1934). Jednak centrum działalności ochroniarskiej przeniosło się na forum Towarzystwa Muzeum Ziemi. W 1934 r., gdy S. Małkowski wyjechał z Warszawy do Wilna, działalność Komisji do spraw Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego prawie ustała.

REZULTATY DZIAŁAŃ KOMISJI DO SPRAW OCHRONY PRZYRODY PIG

Do trwałych osiągnięć Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG w warstwie teoretycznej należy zaliczyć ustalenia S. Małkowskiego (1928) dotyczące definicji pojęcia zabytku. Określił on, że: *Zabytkiem przyrody jest w naszym rozumieniu twór naturalny lub zjawisko mające charakter trwały, które posiada cechy jedyne w swoim rodzaju dokumentu naukowego* (ryc. 2). Według S. Małkowskiego w stosunku do elementów przyrody nieożywionej można wyróżnić ochronę wieczystą, czasową, całkowitą i częściową. Istotne znaczenie w pracach Komisji do spraw Ochrony Przyrody Nieożywionej PIG miały również działania na rzecz utworzenia Parku Narodowego w Górach Świętokrzyskich. J. Czarnocki (1928) na szerokim tle stosunków florystycznych i faunistycznych przedstawił zagadnienia ochrony przyrody nieożywionej, podkreślając m.in., że: *należy jednak obecnie z całym naciskiem zaznaczyć, że zachowanie dla przyszłości zespołu okazów i zjawisk geologicznych w ich pierwotnym wyglądzie, który ukrywa w sobie wnętrze Puszczy Jodłowej, jest postulatem pierwszorzędного znaczenia dla dalszych badań naukowych Gór Świętokrzyskich*. W przypadku tego rezerwatu oprócz motywów naukowych równie istotne były względy wychowawcze, dydaktyczne, turystyczne i wiele innych (Rembalski, Wójcik, 2020). Przypomnieć jeszcze można, że J. Czarnocki (1932) scharakteryzował 25 obiektów przyrody nieożywionej Gór Świętokrzyskich, w tym 3 jaskinie, 4 profile geologiczne, 1 obiekt z zakresu historii górnictwa, 10 skałek, 3 urwiska skalne, Górę Zelejewą,

Ryc. 2. Pierwsza strona programowego artykułu S. Małkowskiego
Fig. 2. The first page of the program article by S. Małkowski

kieszenie krasowe, monolit kwarcytowy i gład. Praca Czarnockiego nie straciła na aktualności, była bowiem wykorzystywana w kolejnych inwentaryzacjach.

Praktycznym rezultatem działalności inwentaryzacyjnej Komisji do spraw Ochrony Przyrody PIG był spis 314 jaskiń znanych w kraju (Danysz-Fleszarowa, 1933). Jak podkreślił Kowalski (1951), opracowanie to przyczyniło się do poznania liczby jaskiń i ich rozmieszczenia.

UWAGI KOŃCOWE

Komisja do spraw Ochrony Przyrody PIG została utworzona głównie dzięki S. Małkowskiemu i jego szczególnie zapałowi oraz oddaniu idei ochrony dziedzictwa przyrodniczego kraju. Powstała ona w okresie wzrostu popularności tej idei – najczęściej wśród inteligencji i w kręgach ludzi nauki. Chociaż zagadnienia ochrony przyrody nieożywionej były promowane przez S. Małkowskiego, S. Kreutza, J. Czarnockiego, W. Goetla i innych, to jednak starania te nie spowodowały oczekiwanej reakcji społeczeństwa. Komisja do spraw Ochrony Przyrody PIG postanowiła temu zaradzić, zawiązując ścisłą współpracę z PROP.

Początkowo działania komisji były zakrojone na szeroką, ogólnopolską skalę i dotyczyły zlokalizowania, poznania, inwentaryzacji oraz ochrony zabytków przyrody nieożywionej. Miały one jednak charakter społeczny. Lata kryzysu gospodarczego i kryzysu etatowego w PIG sprawiły, że ambitne plany nie zostały całkowicie zrealizowane, może z wyjątkiem inwentaryzacji jaskiń.

W założeniach S. Małkowskiego udział w pracach komisji miał być powszechny, jednak ostatecznie gremium współpracowników ograniczono do elitarnej, jak na tamte czasy, grupy osób zawodowo zajmujących się geologią. Było to jednym z powodów, dla których Małkowski, pełniąc od 1928 r. funkcję sekretarza Ligi Ochrony Przyrody, dążył do stworzenia nowej organizacji, bardziej powszechnej, mającej szerszy oddźwięk w społeczeństwie i skupiającej większy krąg czynnych członków. Ponadto ideowym i organizacyjnym celem S. Małkowskiego było stworzenie organizacji, która łączyłaby w sobie zadania muzeum geologicznego i Komisji do spraw Przyrody PIG. Taką organizacją, w założeniu S. Małkowskiego, miało być Towarzystwo Muzeum Ziemi.

W ostatecznym rozrachunku można stwierdzić, że Komisja do spraw Ochrony Przyrody PIG spełniła, w pewnym stopniu, swoje inwentaryzacyjno-opisowo-naukowe zadanie, przyczyniając się do wzrostu popularności idei ochrony zabytków przyrody nieożywionej, przynajmniej wśród przedstawicieli nauk o Ziemi i nielicznych górników oraz przedstawicieli przemysłu wydobywczego.

Za sprawą działalności wydawniczej koncepcje lansowane przez członków komisji znalazły zrozumienie i aprobatę także poza granicami kraju. Zeszyty pt. *Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziem Rzeczypospolitej Polskiej* były początkowo jedynym czasopiśmie na świecie uwzględniającym wyłącznie zabytki przyrody nieożywionej (Szafer, 1965). Czasopismo to drukowało obszernie streszczenia w języku francuskim, redagowane przez E. Janczewskiego, co niewątpliwie promowało polskich uczonych za granicą.

LITERATURA

- ALEXANDROWICZ Z. 2006 – Geoparki – nowe wyzwanie dla ochrony dziedzictwa geologicznego. *Prz. Geol.*, 54 (1): 36–41.
- CZARNOCKI J. 1928 – Rezerwat w Górach S-to Krzyskich ze stanowiska potrzeb geologii. *Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziem Rzeczypospolitej Polskiej*, 1: 30–46.
- CZARNOCKI 1932 – Mniej znane zabytki geologiczne Gór Świętokrzyskich. *Ochrona Przyrody*, 12: 74–81.
- DANYSZ-FLESZAROWA R. 1933 – Spis jaskiń krajowych. *Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziem Rzeczypospolitej Polskiej*, 2: 135–146.
- GAWĘŁ A., WÓJCIK Z. 1974 – Stefan Kreutz i jego prace nad ochroną zabytków geologicznych. *Pr. Muz. Ziemi*, 21, cz. II: 173–207.
- GIEŁŻECKA-MĄDRY D., FIJAŁKOWSKA-MADER A., SZCZEPANIK Z. 2021 – Działalność Oddziału Świętokrzyskiego PIG-PIB w zakresie geologii środowiskowej, ochrony przyrody nieożywionej oraz edukacji geologicznej. *Prz. Geol.*, 69 (4): 250–258.
- JAKUBOWSKI K. 1969 – Działalność Muzeum Ziemi na polu ochrony zabytków przyrody nieożywionej. *Wszechświat*, 1: 9–13.
- JAKUBOWSKI K. 1970 – Nie opublikowane opracowania Stanisława Małkowskiego dotyczące zagadnień ochrony przyrody nieożywionej. *Pr. Muz. Ziemi*, 15, cz. I: 171–185.
- JAKUBOWSKI K. 1982 – U źródeł koncepcji polskiego muzeum ziemi. *Kwart. Historii Nauki i Techniki*, 27: 577–597.
- KASPRZAK K., SKOCZYLAŚ J. 1993 – Rozwój ochrony przyrody nieożywionej i ożywionej. *Historia i współczesność*. Fundacja Warta, Poznań.
- KOWALSKI K. 1951 – Jaskinie Polski, ich inwentaryzacja i ochrona. *Zabytki Przyrody Nieożywionej*, 4: 14.
- KOZŁOWSKI S. 1966 – Ochrona zasobów przyrody nieożywionej ze szczególnym uwzględnieniem prac Instytutu Geologicznego. *Kwart. Geol.*, 10 (3): 805–901.
- KOZŁOWSKI S. 1980 – Sześćdziesiąt lat ochrony przyrody nieożywionej. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 36 (1): 99.
- KRAJEWSKI S. 1934 – Sprawozdanie z działalności Komisji do spraw Ochrony przy Państwowym Instytucie Geologicznym za rok 1934. *Ochr. Przyr.*, 14: 224.
- MAŁKOWSKI S. 1925 – O ochronie pomników przyrody nieożywionej w Polsce. *Poradnik dla Samouków*, 5: 590–598.
- MAŁKOWSKI S. 1926 – Sprawa ochrony zabytków przyrody nieożywionej. *Pos. Nauk. PIG*, 14: 2–3.
- MAŁKOWSKI S. 1927 – Sprawozdanie z działalności Komisji Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego. *Ochr. Przyr.*, 7: 132.
- MAŁKOWSKI S. 1928 – Cel i znaczenie ochrony zabytków przyrody nieożywionej. *Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziem Rzeczypospolitej Polskiej*, 1: 5–7.
- MAŁKOWSKI S. 1929 – Działalność Komisji Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie. *Ochr. Przyr.*, 9: 143.
- MAŁKOWSKI S. 1931 – Sprawozdanie z działalności Komisji Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego za r. 1930 i 1931. *Ochr. Przyr.*, 11: 200–201.
- MAŁKOWSKI S. 1933 – Sprawozdanie z działalności Komisji do spraw Ochrony Zabytków Przyrody przy Państwowym Instytucie Geologicznym za r. 1933. *Ochr. Przyr.*, 13: 201.
- MOROZEWICZ J. 1928 – Kronika Instytutu za rok 1927. *Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego*, 4 (3–4): 91–92.
- MOROZEWICZ J. 1929 – Kronika Instytutu za rok 1928. *Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego*, 5 (1–2): 38–39.
- MOROZEWICZ J. 1933 – Kronika Instytutu za rok 1932. *Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego*, 7 (3–4): 104–113.
- REMBALSKI A., WÓJCIK Z. 2020 – Jan Czarnocki (1889–1951). Geolog i regionalista kielecki. Muzeum Historii Kielc, Kielce.
- SKOCZYLAŚ J. 1985 – Rozwój poznania budowy geologicznej Polski w latach 1918–1939. Ossolineum, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki (CXXXIII).
- SZAFER W. 1965 – Zarys historii ochrony przyrody w Polsce. [W:] Szafer W. (red.), *Ochrona przyrody i jej zasobów*, Problemy i metody, 1: 53–123.
- TRELA W. 2021 – Dziedzictwo geologiczne. Słowo wstępne redaktora naczelnego *Przeglądu Geologicznego*. *Prz. Geol.*, 69 (5): 16.
- URBAN J., MIGOŃ P., RADWANIEK-BAK B. 2021 – Dziedzictwo geologiczne. *Prz. Geol.*, 69 (5): 16–20.
- WÓJCIK Z. 1967 – Działalność profesora Stanisława Małkowskiego na polu ochrony przyrody nieożywionej w Polsce. *Ochr. Przyr.*, 32: 11–40.
- WÓJCIK Z. 1982 – Zarys dziejów polskich Towarzystw Przyjaciół Nauk o Ziemi. 1932–1981. Zarząd Główny PTPNoZ, Warszawa.
- WRÓBLEWSKI T. 2021 – Od geologicznego parku krajobrazowego do geoparku globalnego (1991–2021). *Prz. Geol.*, 69 (5): 287–293.

Praca wpłynęła do redakcji 2.11.2021 r.

Akceptowano do druku 22.11.2021 r.